

Гостина старої дами (скорочено)

Фрідріх Дюрренматт

Трагічна комедія

Дія перша

Події п'єси відбуваються у містечку Гюллен. Спочатку Гюллен зруйнований і занедбаний: неохайний будинок станції; заіржавілий семафор; напівздертий розклад потягів на. мурі; будка з череп'яним дахом та обшарпаними плакатами.

Такими ж неохайними і занедбаними виглядають п'ять чоловіків на станції. Один із них, маляр, малює транспарант "Ласкаво просимо, Клер!".

Четверо інших чоловіків сидять на лавці й розмовляють про минулий і нинішній стан свого містечка. З'ясовується, що "тільки й лишилося втіхи, що дивитися на потяг", але й ті, що раніше зупинялися в Гюллені, зараз проїжджають його без зупинок. І взагалі, "...нам кінець. Фабрика Вагнера луснула. Бокман збанкрутував. Пансіонат "Місце-на-сонці" занепав. ...Животіємо. Здихаємо".

З'являються Бургомістр, Учитель, Парох (пастор) та Іль. З їхньої розмови з'ясовується, що Гюллен очікує на приїзд уродженки цього містечка Клари Вешер, яка тепер зветься Клер Цаханесян і є справжньою мільярдеркою: "....Мільярдерка — наша єдина надія".

Колись, 45 років тому, Клер та Іль кохали одне одного. "Ми були найкращі друзі,— згадує Іль,— молоді і палкі... Нас розлучило життя. Тільки життя..." Але більше піхто нічого цікавого про колишню гюлленку пригадати не може. Тільки Іль запевняє, що найбільше Клара любила справедливість.

Розмова чоловіків йде про те, що саме Іль повинен примусити Клер "труснути мільйонами". І за це йому навіть пропонують стати новим бургомістром.

Раптово на станції зупиняється експрес, а з нього виходить мільярдерка "шістдесяти двох років, руда, намисто з перлин, широченні золоті браслети..."

Клер Цаханесян видає роздратованому начальникові потяга тисячу за незаплановану зупинку і три тисячі у фонд вдів залізничників, а на його збентежене зауваження, що такого фонду немає, відповідає: "То будьте його фундатором".

Зніяковілі гюлленці приходять до тями і вітають Клер. Вона ж у першу чергу підходить до Іля, і колишні закохані згадують чарівні дні своєї молодості. Тоді Іль називав кохану "дика моя кішечко", "моя відьмочко", а вона його — "мій чорний леопарде". Але зараз він "потовщав, посивів і розпився", вона теж "постарілася і потовщала. Крім того, втратила ліву ногу. ...Але протез — чудовий..." Клер представляє Мобі, свого сьомого чоловіка, який повинен думати про щось тільки на прохання дружини. Також вона представляє здивованим мешканцям Гюллена двох гангстерів з Мантеттена, Робі і Тобі, які носять Клер у посильниці, двох малих товстих дідків з пискливими голосами, до того ж сліпих, та мажордома на ім'я Бобі. А ще мільярдерка привезла з собою домовину, "може, пригодиться", і чорного леопарда в клітці.

Уся процесія вирушає до Гюллена. Бургомістр та Учитель упевнені, що мільярдерка "вже в Іля в кулаці. ...Видурить у неї мільйони. За ваше здоров'я, пане вчителю. За те, щоб Клер Цаханесян оживила Бокмана, і фабрику Ваґнера, і пансіон..." Але Учитель раптом каже: "...що таке страхіття, я довідався годину тому. Мені аж мороз пішов по спині, як та стара дама в чорнім платті вийшла з потяга. Наче Парка, грецька богиня долі. ...Про неї ще можна подумати, що вона пряде нитку життя".

Клер з почтом та Іль зупиняються біля Конрадсвайлерського лісу. Сорок п'ять років тому 17-річна Клер та 20-річний Іль зустрічалися під цими буками. Але потім Іль одружився з Матильдою Блюмгард, бо за нею у посаг давали галантерейну крамницю, а сама Клер стала повією, і старий мільярдер Цахаієсяи знайшов її у гамбурзькому борделі і одружився з нею, "руді коси зачарували того старого, золотого хруща".

Клер дорікає Ілю, що він покинув її через багатий посаг. А Іль намагається переконати Клер, що одружився з Матильдою заради самої Клер, щоб вона уникла тієї незavidної долі, яка спіткала самого Іля, бо зараз він "занепалий крамар у занепалому містечку". А Клер Цаханесян належить цілий світ. Вона, посміхаючись, запевняє Іля, що не покине напризволяще містечко своєї молодості. Іль намагається поцілувати Клер руку, але з'ясовується, що славетна мільярдерка зараз складається майже тільки з протезів, з холодної слонової кістки.

У Гюллєні влаштовується бенкет на честь колишньої жительки. Клер оглядає гюллєнців, знаходить їх блідими і змарнілими і мимохіть говорить місцевому лікарєві, що скоро йому доведеться посвідчити смерть через параліч серця. Гюллєнці не розуміють, навіть жахаються таких натяків мільярдерки, але понад усе чекають, коли вона подарує місту мільйони.

Бургомістр виголошує пишну промову про Клер, яка "добувала їжу для однієї вбогої вдови, купувала їй картоплю за свої гірко зароблені в сусідів гроші і тим рятувала її від голодної смерті... Руда вітрогонка стала дамою, що ущедряє світ своєю ласкою: варто тільки пригадати її громадські фонди, її санаторії для матерів, харчувальні заклади, її допомоги митцям, її дитячі ясла, тому я хочу гукнути тепер: хай живе наша крайнка, що повернулася на батьківщину!" Лунають оплески, а Клер вимовляє, що насправді вона не така гарна, що картоплю для вдови вона крада разом з Ілем, і не заради того, щоб врятувати "стару звіднику від голодної смерті, а щоб раз полежати з Ілем у ліжку, де було приємніше, ніж у Конрадсвайлерському лісі". Але мільярдерка хоче порадувати мешканців міста, тому оголошує, що бажає подарувати Гюллєну один мільярд — п'ятсот мільйонів місту і п'ятсот мільйонів розділити між усіма родинами.

Після хвилинної мертвої тиші гюллєнці шалєніють: танцюють, вилазять на крісла, кричать від несамовитої радості.

Але Клер уточнює, що ладна зробити такий подарунок за однієї умови: "Я її назву. Я даю вам один мільярд і купую собі за нього справедливість".

З'ясовується, що мажордом Бобі 45 років тому був головним суддею у Гюллєні і саме він розглядав позов Клари Вєшер про батьківство до Альфреда Іля. Тоді Іль відмовився від того, що він є батьком дитини Клер, і привів до суду двох свідків, Якоба

Гюнляйна і Людвіга Шпарра, які за літр горілки присягнулися, що вони спали з Кларою. А зараз ці свідки — ті два товсті дідки, яких Клер наказала розшукати і осліпити та каструвати.

Отже, свідки були фальшивими, і вся справа щодо батьківства була підтасованою. Дитина Клари померла через рік, сама Клара стала повією, і тепер мільярдерка Клер Цаханесян вимагає одного — справедливості: "Я можу собі її дозволити. Один мільярд Гюлленові, коли хто вб'є Альфреда Іля".

Іль приголомшений, бо він уже давно забув цю історію, адже життя йде далі. Його підтримують мешканці містечка, думку яких виголошує Бургомістр: "...Ми ще не дикуни. Від імені міста Гюллена я відкидаю вашу пропозицію. В ім'я людяності. Краще ми залишимося бідними, ніж заплямованими кров'ю". На це Клер відповідає, що вона почекає.

Дія друга

Щоранку до домовини, яку привезла Клер, несуть вінки та квіти, наче на похорон. Але Іль спокійно снідає в колі своєї родини, він упевнений, що Гюллен заступився за нього, що для мешканців містечка його життя дорожче за мільярд. Його донька і син начебто підтримують батька, син ладен узятися за будь-яку роботу, і донька теж йде шукати собі місце на біржі праці.

До крамниці Іля заходять покупці, вони запевняють, що підтримують Іля, але водночас з такими промовами роблять дорогі покупки, про які раніше тільки мріяли: купують незбиране молоко, коньяк, сигари, шоколад тощо. До того ж усі вони взуті у нові жовті черевики. Виявляється, у всіх гюлленців відкрито кредит у всіх крамницях міста, а добробут жителів невпинно зростає.

Іль здогадується, що мешканці містечка живуть уже тільки думками про обіцяний мільярд, він звертається до Поліцая з вимогою заарештувати Клер Цаханесян за намову на вбивство. Але Поліцай, теж у жовтих черевиках, висміює "фантазії, химери" Іля. Іль кидається до Бургомістра з тією же вимогою— заарештувати мільярдерку, яка бажає смерті Іля. Бургомістр, у нових черевиках та дорогій краватці, палить дорогі цигарки і теж відповідає Ілеві, що той "бачить примари".

А Клер тим часом уже збирається одружитися з восьмим чоловіком. Іль біжить по допомогу до Пароха, намагається переконати того, що на самого Іля вже відкрито полювання, але й священник не бажає його чути. Хоча пропонує йому свій шлях спасіння: "Втікай! Ми всі слабі, християни і нехристи! Втікай! Дзвін гуде в Гюллені, дзвін зради. Втікай, не вводь нас у спокусу своєю присутністю". Водночас перед крамницею Іля вбивають чорного леопарда, який утік з клітки.

А гюлленці збираються на вокзалі, щоб провести Іля, який начебто вирішив поїхати з Гюллена до Австралії. Гюлленці бажають Ілеві щасливої дороги, але той кричить, що він їм не вірить, що вони хочуть його затримати, і врешті-решт потяг вирушає в дорогу, а охоплений розпачем Іль лишається на вокзалі, повторюючи: "Я пропав!".

Дія третя

Після вінчання в Гюлленському соборі Клер Цаханесян у білій шлюбній сукні

розмовляє з Учителем і Лікарем. Вони переконують її відмовитися від пропозиції вбити Іля і купити фабрику Бокмана та пансіон, щоб таким чином допомогти рідному містечку. Але Клер на це відповідає: "...світ зробив з мене повію, тепер я зроблю з нього бордель. ...Порядний тільки той, хто платить, а я плачу. Г'юллен за вбивство. Розквіт за трупа!". До того ж з'ясовується, що Клер уже давно придбала все, що давало Г'юллену прибуток, намагаючись у такий спосіб занапастити містечко.

Далі дія переміщається в крамницю Іля. Тут усе змінилося: новий напис, новий прилавок, все блищить.

Жінка Іля розмовляє з відвідувачем про те, як погано вчинив її чоловік колись з Кларою.

У крамниці з'являються діти Іля у новому дорогому одязі, Учитель та репортери. Репортери фотографують Іля, кажучи, що щасливі побачити такого чоловіка.

Учитель намагається підтримати Іля, якого вже ладна зрадити паніть дружина: "Ох, Ілю, що ми за люди! Ганебний мільярд пече нам серця. Візьміть себе в руки. Боріться за своє життя, зв'яжіться з пресою, вам більше не можна гаяти часу". Але Іль відповідає, що сам в усьому винен: "...я зробив з Клари те, чим вона є, а з себе самого те, чим я є, нікчемного гендляря, що докотився до ручки. Усе це моя робота: євнухи, мажордом, домовина, мільярд". Учитель погоджується з ним і говорить: "Вас уб'ють. Я знаю це від самого початку, та й ви давно це знаєте. Хоч більше ніхто в Г'юллені не хоче цього признати. Спокуса надто велика, а наша біда надто тяжка. Я також підніму на вас руку. Моя віра в гуманність — безсила. ...Колись і до нас прийде стара дама, і тоді з нами станеться те, що оце з вами".

Іль розуміє, що і власна родина його зрадила: донька тепер грає в теніс, син їздить на новій машині, а у дружини з'явилися дорогі хутра.

Тим часом у крамниці з'являється Бургомістр із зарядженою рушницею. Він говорить, що ввечері на міських зборах у присутності преси, радіо та телебачення буде оголошено про пропозицію Клер. "Ми стали такі відомі, що готується репортаж про наші давні демократичні установи". Також Бургомістр натякає Ілеві, що для всіх найкраще було б, якби Іль сам позбавив себе життя: "...Це ваш обов'язок — відібрати у себе життя... Вже хоча б з почуття солідарності, з любові до рідного міста". Але Іль не погоджується: "Якби ви не накинули мені того страху, того жорстокого жаху, все було б інакше... Я прийняв би зброю. З любові до вас. Та тепер я переміг свій ляк. Сам. Тепер ви мусите бути моїми суддями. Ви можете мене вбити, я не нарікаю, не протестую, не боронюсь, але вашого вчинку не можу у вас відібрати".

Іль зі всією родиною відправляється в подорож містечком. А згодом, відпустивши родину, йде до Конрадсвайлерського лісу. Туди ж Робі і Тобі приносять Клер. З нею вже Чоловік під номером VIII, який, у порівнянні з Чоловіком VII, має не думати, якщо цього не бажає Клер. Клер та Іль знову згадують молодість, розмовляють про свою померлу доньку. Іль говорить Клер про те, що ввечері відбудуться міські збори, що його засудять на смерть і хтось його вб'є. Клер відповідає, що забере його в домовині на Капрі і поховає в мавзолеї з видом на Середземне море: "Там ти залишишся назавжди.

Мертвий коло кам'яного ідола. Твоя любов померла багато років тому. Моя любов не могла вмерти. Але й жити не могла. ...Твоє життя... належить мені. Назавжди. Незабаром нічого вже не залишиться, тільки мертвий коханий у моїм споміні..."

Гюлленці сходяться на збори у новому святковому одязі, всюди фотографі, журналісти, кінооператори. Бургомістр робить заяву від імені Клер Цаханесян про намір подарувати Гюллену один мільярд. Потім слово бере Учитель, який говорить про те, що за свій мільярд Клер бажає тільки справедливості, бо колись громада потурала злочинів, "кривоприсязі, негідникові", і тепер треба це виправити. Потім Бургомістр звертається до Іля і питає, чи знає той, що через нього "нам запропоновано фонд? Чи будете ви поважати нашу ухвалу в справі прийняття чи відхилення фонду Клер Цаханесян?" Іль відповідає, що він усе знає і поважатиме рішення зборів. Бургомістер проводить голосування, і всі присутні, крім Іля, голосують за "створення фонду". "Не задля грошей, а задля справедливості. І через муки сумління, бо ми не можемо жити й дивитися, як між нами гніздиться злочинство, яке ми повинні викорчувати".

Журналістів запрошують на бенкет, а гюлленці лишаються, щоб виконати своє рішення. Іль викурює свою останню цигарку й іде повз двох рядів мовчазних чоловіків. Іль обертається і бачить, як лави змикаються за ним. Він падає на коліна. Лави перетворюються на людський клубок, який згодом розсипається. І тільки Лікар стоїть над трупом, констатує "параліч серця". З'являється Клер, довго дивиться на обличчя свого колишнього коханого: "Він знову такий, яким був колись давно, чорний леопард. ...Ми їдемо на Капрі". І перш ніж піти, вона вручає чек на мільярд Бургомістрові.

Гюлленці проводжають Клер словами: "Від'їздить добродійниця наша, що дала нам багатство і щастя".

... Сам Гюллен перетворився на блискуче, технічно довершене місто. А самі гюлленці у вечірньому вбранні, вишикувавшись у два хори, співають про те, що багато є на світі лиха, "та немає на світі лиха над бідність".